

Tillman versus Steffan – Rättegång rörande faderskap och lägersmål, hållen i Södra Förstadens Kämnärsrätt år 1739

Rolf Sundberg, nov. 2021

rolfsundberg1942@telia.com

Primära källor: F3:6 år 1740, bilderna 309–318, som utgör Extrakt ur Rättens protokoll från 1739, samt Domslut 23 dec 1740, ur domboken för Södra Förstadens Kämnärsrätt. De finns tillgängliga i *Stockholmskällan*, i original och transkriberingar, sök t.ex. på *Tillman*. Tack till Kertil Mannerheim, som ombesörjt publiceringen och hjälpt och uppmuntrat mig.

Bakgrund

Med anledning av en skrivelse från Katarina församling på Södermalm till Kämnärsrätten, har Rätten kallat till sig "*Qwinspersonen*" *Helena Tillman* och "*Klädemakare-gesällen*" *Georg Steffan*. Helena Tillman har 1/10 föregående år (dvs 1738) fött ett barn¹, vars fader hon först uppgivit vara en *skomakare-gesäll Olof*, men senare sagt att fadern är *Georg Steffan*. Under ett antal rättegångsdagar med många vittnen inkallade, och några överraskande vändningar, försöker Rätten avgöra om Steffan är barnafadern eller ej, och om de båda två är skyldiga till lägersmålsbrott (dvs olovligt könsumgänge). Steffan själv hävdar sin oskuld.

Den kvinnliga huvudpersonen presenterar sig i rättegångsprotokollet som dotter till avlidne soldaten *Nils Tillman*, "född här i staden, 21 år gammal". Hennes mor *Anna Tillman* håller krog på Södermalm, "ofwan Bondegatan", och där bor och arbetar dottern Helena.

Att Helena skulle vara född i Stockholm är dock fel – hon föddes 11/11 1717 i soldattorpet Lilla hagstugan i Råby–Rönö socken, norr om Nyköping². Enligt Soldatregistret antogs hennes far Nils som soldat N° 35 i Gripsholms kompani av Södermanlands regemente Poltava-året 1709, blev fånge (troligen vid kapitulationen i Tönningen i maj 1713), men "hemkom från fångenskap 1716". Generalmönsterrulla för 1718 visar att han omplacerades till Råby–Rönö socken och livkompaniet N° 98 (hans gamla plats var upptagen av en ny Tillman). Redan 1718 fick han dock avsked för sjuklighet. Mantalslängder visar att familjen tvingades lämna Lilla hagstugan, men inte vart de tog vägen. Gissningsvis begav de sig rätt snart till Stockholm, och deras dotter Helena hade då inte några minnen från Råby–Rönö, utan trodde sig född i Stockholm. Någon uppgift om när Nils Tillman avled har jag inte funnit, men 1737 noterades hans hustru Anna som änka efter soldaten Nils Tillman (när hon anklagades för olaglig försäljningstid vid tre tillfällen³).

¹ Födelse- och dop-bok, Katarina församl, CIII:1, oäkta barn födda 1731–1752, Bild 320, 1738, 3 Okt. Barnets namn: *Olof* "Fadren angafz wara en Skomakare-gesäll wid namn Olof. Modren Lena Tillman som berättat sig blifwit lägrad hos sin Moder Anna Tillman ofwan bonde-gatan deräst hon ock födt barnet; angafz dⁿ 6 Ejusdem" [Obs! Församlingen hade separat födelsebok för oäkta barn!]

² ArkivDigital via Register över födda, delar av Sverige, källhänv. till Råby–Rönö socken AI:1, sid. 135: Helena, född 1717-11-11 i Råby–Rönö, Sörmland. Fader Soldaten Nils Tillman. Moderns namn eller ålder anges inte i födelseboken, inte heller var i socknen familjen bodde.

³ Politikollegiet AI:59 (år 1737), sid. 406: Här anklagas "afl. Soldaten Nils Tillmans Encka Anna Tillman för otidig sahlu så wähl d 13 och 14 hujus, som d 5 Junii" (hujus = samma månad)

Klädesmakare-gesällen *Georg Steffan* uppger sig vara 30 år gammal, född i Frauenstadt (en protestantisk stad i dåvarande Polen), son till en arrendator. Den andra potentiella barnafadern, skomakare-gesällen *Olof* (utan efternamn) är "numera härifrån bortrest", och är inte tillgänglig under rättegången.

Tillman biträdde av sin antagne befullmäktigade, Auscultanten *Arvid Mörtberg*.⁴

Här följer en redogörelse för vad som sig tilldrog under rättegången vid Kämnärsrätten, som varade under perioden 12 april till 14 maj 1739.

Kämnärsrätten den 12 april 1739

Tillman berättade att *Steffan* blivit bekant med henne när han varit på hennes mors krog och "gjordt förtäring", och att han där på krogen mellan fjolårets påsk och pingst under äktenskapslöfte lägrat henne och gjort henne med barn. Han har därefter ofta legat med henne.

Steffan nekade till såväl lägersmål som äktenskapslöfte, och som bevis för sin oskuld visade han en skrivelse, i vittnens närvaro undertecknad av både *Helena Tillman* och hennes mor. Innehållet var följande:

Emedan det ryktas att Georg Stephanus skulle vara far till mitt nyfödda barn, och han begär ett sannfärdigt yttrande som klargör att ryktet är ogrundat, så vill jag härmed förklara honom alldeles fri och oskyldig, och han har inte haft något intimt umgänge med mig. Än mindre är han far till mitt barn, vilket jag vid behov under ed vill bedyra, och jag fastställer detta med min namnteckning i vittnens närvaro. Stockholm den 2 okt. 1738.

Undertecknat: Helena Tillman, Anna Tillman.

Bevittnas: Johan Emenius, C. Dalbergh.

Tillman förklarade sig med att *Steffan* kommit dagen före dopet, på bud från henne. Under föregivande att han var trolovad med klädesmakare-åldermannens dotter, hade då *Steffan* bett henne att inte ange honom som sin "lägersman", utan i stället skylla på en bortfaren skomakaregesäll vid namn *Olof*, som *Steffan* kallat "den kleinen Schwab", och att hålla fast vid detta när hon skulle komma inför rätten. Han hade lovat att i så fall inte bara betala hennes lägersmålsböter, utan dessutom ge henne 1 dukat, som hon genast fått [en dukat bör ha varit ett guldmynt]. Dessutom skulle han se till att hon skulle få undergå kyrkoplikt ute på landet, och för omkostnaderna hade han lovat henne 6 daler kopparmynt. Men om hon inte gjorde honom till viljes, utan bekände honom vara skyldig till lägersmålet, så skulle han antingen resa bort härifrån eller med ed befria sig från det hon sade. Förledd av hans löften och gåvor, och hans hot, hade hon på hans begäran skrivit både sitt och sin mors namn under skrivelsen, trots att innehållet var okänt för henne (modern? Min undran).

⁴ *Arvid Mörtberg* hade studerat i Uppsala, och sedan blivit Auscultant [SAOB: anställd med rätt att i utbildningssyfte delta] och vaktmästare vid rätten; Uppgifterna kommer från webben, ur skriften Östgötars minne. Biografiska anteckningar om studerande östgötar i Uppsala 1595-1900

Steffan bestred detta och sade, att när han kom till henne skall hon inte bara ha förklarat honom alldeles oskyldig till det lägersmål hon hade spridit rykten om, utan även att hennes mor yttrat att hon inte visste vem som var barnafadern, och bett honom att inte beivra hennes ryktesspridning och därmed bringa henne i ännu större olycka.

Steffan förklarade vidare, att eftersom han hade fått utstå en och annan förtretlighet på grund av ryktena, så hade han låtit förre fiskalen Karkman göra skrivelsen. Tillsammans med fänriken Johan Emenius och klädesmakaren Christian Dahlberg begav han sig sedan till Tillman och lät läsa upp skrivelsen för henne. Hon hade erkänt den som riktig, och frivilligt skrivit under den. Han åberopade nämnda fänrik och klädesmakare som vittnen.

Tillman begärde också Emenius och Dahlberg som vittnen.

Rätten lät dem avlägga vittnesed och förmanade dem att besinna edens betydelse.

Emenius intygade att sedan *Steffan* bett honom följa med till Tillman och som vittne höra hennes yttrande över ett av henne utspritt rykte om att *Steffan* var hennes barnafader, så hade de alla tre begivit sig till Tillman. *Steffan* hade sagt henne hur mycket förtret han hade måst utstå för ryktets skull, och frågat henne vad hon hade för grund därtill, varpå hon svarat att det bara var käringskvaller som kommit ut emot hennes vilja, och att han inte behövde oroa sig, för det var en skomakaregesäll vid namn Olof som var hennes rätta lägersman. Hon kunde därför bara förklara *Steffan* alldeles oskyldig, och hon hade ingen orsak att tillvita honom något som helst oanständigt, under den tid han gått till moderns krog och "giordt förtäring". Därefter har *Steffan* tagit fram ovan nämnda skrivelse, som Emenius två gånger hade läst upp för henne. Efter att hon noga hört på, liggande i sängen, har hon frivilligt satt både sitt och sin mors namn under den, varefter Emenius och Dahlberg skrivit under som vittnen.

Auskultanten *Mörtberg* sporde Emenius, om han sett *Steffan* ge Tillman en dukat?

Svaret från *Emenius* blev nej.

Steffan erkände sig ha givit Tillman en dukat, men inte i den av Tillman påstådda avsikten, utan som betalning för vad han var skyldig.

Mörtberg frågade vidare Emenius, om inte *Steffan* för honom erkänt sig vara Tillmans lägersman? Svaret från *Emenius* blev nej.

Därefter inkallades vittnet *Dahlberg*, som gav ungefär samma berättelse som Emenius, men med följande skillnad: *Dahlberg* sade sig inte i förväg ha vetat avsikten med att de gått till Tillman, utan han hade blivit inbjuden av *Steffan* allenast för att få sig en sup brännvin.

Vittnesmålen upplästes och godkändes. Tillman åberopade nu flera vittnen, som skulle kallas till en annan dag.

Kämnärsrätten den 4 maj 1739

Denna dag ägde nästa möte i Rätten rum, med *Tillman* och hennes befullmäktigade *Mörtberg*, och med *Steffan*. De nya vittnena, som *Tillman* kallat, var klädesmakare-gesällen *Gottfried Müller* och tygmakaregesällen *Jacob Sauer*.

Steffan anförde mot *Sauer* de nyligen hade varit i slagsmål med varandra och ännu inte hade förlikats, och påstod alltså att *Sauer* "såsom hans afwundsman" inte måtte få vittna mot honom.

Sauer kunde inte neka till att de fortfarande var ovänner för slagsmålets skull. Därmed kunde inte Rätten anse honom för laga vittne i detta mål, och han fick inte vittna.

Mot *Müller* gjordes inget jäv gällande, och han fick avlägga vittneseden och blev påmind om edens vikt. *Müller* berättade att han inte hade någon annan kunskap om målet mot *Steffan*, än att en natt, då han och flera andra gesäller legat i en kammare innanför Hustru *Tillmans* krogstuga, hade *Steffan*, som var något drucken, legat i krogstugan i säng tillsammans med *Helena Tillman*, dock hade båda haft sina kläder på sig.

Mörtberg frågade *Müller* om han inte fler gånger sett *Steffan* ligga tillsammans med *Tillman*? *Müller* nekade till detta. Men påmind av *Steffan* berättade han, att den tid han gästade en kammare ovanpå krogen, hade han blivit varse att en lakej benämnd *Magnus* och stålsmeden *Anders Berg* och flera andra karlar åtskilliga gånger blivit kvar i krogen över natten och gått därifrån om morgonen.

Tillman erkände att lakejen och stålsmeden, där den senare var en släkting till henne, skulle ha varit en natt i krogen, men hon nekade till att så skulle skett fler gånger ("flera resor").

Tillman frågade *Müller* om han inte erinrade sig att då lakejen *Magnus* hade friat till henne, så skulle *Steffan* tagit så illa vid sig av detta, att han var sjuk i 8 dagar, och varken kunde äta eller dricka, varför *Müller* skall ha sagt till henne: "Thet är synd om karlen, sweten mäl whad han hafwer Ehr lofwat." *Müller* sade att han inte kunde påminna sig något sådant.

Sedan *Müllers* vittnesmål blivit uppläst, och av honom godkänt, åberopade *Tillman* fler vittnen, till nästa rättegångsdag.

Kämnärsrätten den 7 maj 1739

Ytterligare inställde sig "qwinspersonen" *Helena Tillman* och hennes befullmäktigade *Arvid Mörtberg* i målet emot klädemakargesällen *Georg Steffan*, och *Tillman* presenterade som vittnen Strumpvävaren *Herr Johan Gotfrid Sperbach*, Klädemakargesällerna *Christian Grossman* och *Michel Berg*, samt avlidne Gardessoldaten *Johan Holmquists* änka *Susanna Holmquist*.

Steffan anmälde jäv mot *Sperbach*, för att denne nyligen med hugg och slag överfallit honom, och kan förväntas vara illasinnad mot honom.

Sperbach erkände att han uppfattat att *Steffan* hade vanryktat honom och därför givit honom tvenne örfilar. Rätten fann därför att den ej kunde godtaga Herr *Sperbach* som vittne, men de övriga avlade vittneseden, etc.

Grossman berättade att när han hade gästat Hustru *Anna Tillman* vintern för ett år sedan, så hade han sett såväl *Steffan* som en skomakargesäll vardera för sig ligga tillsammans med *Tillman*, och hennes moder hade legat i samma säng.

Änkan *Anna Tillman*, nu närvarande, tillfrågades och erkände att hon legat i säng med sin dotter och *Steffan*, men inte märkt av något olovligt umgänge dem emellan, vilket dock *Helena* påstod skulle ha skett.

Grossman berättade vidare att lakejen *Magnus* varit hos *Tillman* åtskilliga nätter, och att många andra karlar varit ensamma med henne i en kammare, men *Grossman* vet ej vad som skett dem emellan.

Tillman bedyrade att ingen utom *Steffan* haft köttsligt umgänge med henne.

Mörtberg frågade *Grossman* om han icke hade hört *Steffan* säga att *Tillman* var hans käresta?

Grossman svarade att *Steffan* sagt sig hålla av henne för att hon kunde göra ett gott arbete.

Berg intygade att han i somras för ett år sedan hade sett *Steffan* och klädemakargesällen *Friedric Geijer*, vardera särskilt, med byxor och livstykke på sig, ligga i säng tillsammans med *Helena* och dennes moder. Dessutom har han senaste fjärdedag jul sett *Steffan* ligga hos *Helena*.

Änkan *Holmquist* vittnade, att hon skickats efter av änkan *Tillman* och kommit till henne strax efter att dottern fött barnet. Något senare, medan änkan *Holmquist* lindade barnet, kom *Steffan* dit tillsammans med klädemakargesällen *Epler*. Eftersom *Helena*, när vittnet frågat henne om barnafadern, hade sagt sig inte ha haft med någon annan att göra än *Steffan*, så hade vittnet burit barnet till honom och bett honom att ta emot det, vilket han dock vägrat, och han ville ej kännas vid barnet.

På fråga från Rätten svarade änkan *Tillman*, att hon ensam varit där vid dotterns barnsbörd, och vid det tillfället skall *Helena* ha bekänt att ingen annan än *Steffan* hade varit hennes lägersman.

Sedan vittnesmålen lästs upp, anhöll *Helena Tillman* om att klädemakargesällen *Epler* skulle kallas och höras, vilket Rätten beviljade.

Kämnärsrätten den 14 maj 1739

I lägersmålssaken mellan *Helena Tillman* och *Georg Steffan* inställde sig, i parternas närvaro, det av *Tillman* åberopade vittnet, klädemakargesällen *Christian Gotlieb Epler*, utan

jävsproblem. Epler avlade vittneseden och berättade sedan, som svar på fråga, att han sett Steffan ligga i säng tillsammans med Helena under det att åtskilliga personer gått ut och in i samma rum. Men om Steffan hade förövat lägersmål med henne visste han inte.

Som svar på en påminnelse av Steffan, berättade *Epler* också, att inte bara en lakej kallad Magnus utan flera andra personer hade varit i krogen hos Helena en eller två nätter.

Helena *Tillman* frågade Epler, om han inte hört Steffan för honom erkänna sig vara Helenas fästman och fader till hennes barn?

Epler svarade nej, men tillade att under ett samtal hade Steffan yttrat sig så, att han väl hade tycke för Helena, men som det talades mycket illa om henne, så ville han inte ha med henne att göra.

Vittnesmålet lästes upp och godkändes, varefter parterna avlägsnade sig.

Domslutet

Det dröjde halvtannat år innan domslutet kom, ända tills dagen före julafton 1740, då det även upplästes offentligt i parternas närvaro. Utslaget omfattar tio protokollsidor, där Rätten först sammanfattar rättegångens argument och sedan avslutar med följande domslut (här uttryckt på litet mer modern och friare svenska).

Rätten finner att Helena Tillman inte har lyckats bevisa eller övertyga om sina påståenden, att Steffan lämnat äktenskapslöfte, samt att han är hennes rätta lägersman och fader till hennes oäkta barn. Rätten finner det därför rättvist att helt frikänna Georg Steffan från Helena Tillmans anspråk, såväl beträffande lägersmålet som äktenskapslöftet.

Vidare, enligt Missgärningsbalkens 53-e kapitel §1, skall Helena Tillman, som straff för sitt begångna lägersmål, varefter hon fött ett oäkta barn, och, eftersom det var första gången, böta fem daler silvermynt och underställas en söndags uppenbar kyrkoplikt i församlingskyrkan (Katarina).

[Den Missgärningsbalk som avses är från 1734⁵, så 1740 var den rätt ny. Dess kap. 53, §1, stadgar: "Lägrar ogift man ogift qwinno; böte mannen tijo daler och qwinnan fem." (se wikisource). Böterna blir sedan successivt högre per gång, men det här var ju uttryckligen första gången för Helena Tillman. Noteras kan även, att Tillman i rätten påstod att Steffan lovat betala hennes böter, om hon skrev under hans papper, men att Steffan bestred detta.]

[*Uppenbar kyrkoplikt* var ett straff som innebar att brottslingen inför församlingen erkände sin skuld och betygade sin ånger, och sedan fick formell förlåtelse och återupptogs i församlingen. För sexualbrott avskaffades dock straffet i en reform 1741, dvs året efter domslutet mot Helena Tillman (hann hon kanske bli befriad?). Anledningen var att ogifta mödrar var en så vanlig kategori som fick det straffet, och straffet uppfattades som ett

⁵ Den finns i transkriberad form på <https://sv.wikisource.org/wiki/Missgärningsbalken>

skamstraff som ansågs vara orsak till många barnamord. Avskaffandet skedde trots starkt motstånd från ståndsriksdagens prästestånd.]

Det är rätt tydligt i domen hur Rätten har resonerat. Helena Tillman har visserligen kallat flera vittnen, men hon har varken med egna uppgifter eller vittnenas utsagor förmått bevisa att Steffan skulle vara lägersman och barnafader, och inte heller att han lurat henne med ett äktenskapslöfte, eller i samband med den skrivelse hon undertecknat. Dessutom har hon upprepade gånger uppgett skomakaregesällen Olof som barnafader, även i samband med dopet, och det valda dopnamnet *Olof* indikerar detsamma, tycker Rätten. Rätten konstaterar också att Helena enligt vittnesuppgifter "*plägade straffbara och lätsinniga umgänge*" med flera manspersoner, vilket gör det omöjligt binda Steffan till barnet.

Kanske de två vittnen, som avfördes som jäviga, hade haft mer graverande uppgifter att lämna om Steffan, men det förblir okänt. Kanske hennes biträde Arvid Mörtberg kunde ha hjälpt henne bättre, med snärjande frågor, men hans roll i sammanhanget känns rätt oklar.

Vad hände sedan Tillman och Steffan?

Helena Tillman gifte sig redan litet drygt ett år senare, 12/4 1741, med klädmakargesällen Christian Sigfrid Faistel (Katarina EI: 2 sid 79). Den 10 december samma år, dvs 1741, föds deras son Christian Gotfrid (Katarina CII:2, bild 1280 i AD), båda föräldrarna med efternamn då tydligt skrivet Feistel, och moderns förnamn Helena. Listan över faddrar är anmärkningsvärd. Där återfinns nämligen *Georg Steffan*! Således måste parterna ha försonats så påtagligt, att Steffan till och med fick förtroende som dopvittne, och accepterade detta.

Georg Steffan förefaller ha blivit relativt framgångsrik i yrket. Han finns som *Georg Stephani*, klädmakare, i skrivelser från Kommerskollegium till Kungl. Maj:t åren 1749, 1755 och 1756⁶. År 1751 vinner klädesmanufakturisten Stephani burskap i sitt skrå⁷. År 1764, 5/2, gifter han sig med Jungfru Anna Maria Mellberg⁸, och då benämns han "Klädesfabriqueuren Georg Stephani". Han borde vid det laget ha varit omkring 55 år, men han benämns inte änklings, så han var väl fortfarande ungar. Äktenskapet blev dock kortvarigt. Bara fem år senare, 1769, kommer en ansökan om konkurs för Anna Maria Stephani, benämnd änka efter fabrikören Georg Stephani⁹. Jag har inte lyckats se några uppgifter i Katarinas kyrkböcker om Georg Stephanis död eller om eventuell barnafödelse i äktenskapet, så troligen har paret innan dess bosatt sig i någon annan församling.

⁶ Riksarkivet - Georg Stephani, klädmakare, i Digitaliserat Personregister över skrivelser från Kommerskollegium till Kungl Maj:t 1749-11-24, 1755-03-06, samt 1756-03-18.

⁷ Politikollegiet A1: 65 (år 1751) – Sid. 117. Den 4 Julii - Klädes Manufacturisterne Hans Franck, Georg Stephani och Christian Rampke som wunnit Burskap avlade hwardera Tålf dahler kopparmynt fattigpenningar och läto anteckna sig under Ryttmästar Giödings Compagnie och Lindströms Corporalskap. [borgerskapets kår]

⁸ Katarina församling, vigsel 5/2 1764 mellan Klädesfabriqueuren Georg Stephani och Jungfru Anna Maria Mellberg (EI: 4 sid 2 och lysningsbok EII:1 sid 875).

⁹ Stadsarkivets digitaliserade konkursregister: Anna Maria Stephani 1774 änka efter fabrikören Georg Stephani första kallelse 17690807, avgjort: akt 226 / 1774